

3 Helena Miguélez-Carballeira: a crítica da historiografía literaria galega en perspectiva feminista e poscolonial

Antes de se publicar a finais de 2014, baixo o novo selo editorial da Asociación Galega da Língua, a espléndida tradución galega do volume *Galicja, a Sentimental Nation: Gender, Culture and Politics* (Miguélez-Carballeira 2013), a versión orixinal en lingua inglesa desta obra coñecera xa unha reimpresión en Gales. Malia a modestia das tiraxes universitarias, este dato e o da propia tradución inmediata ofrecen unha idea inequívoca das notábeis expectativas xeradas polo libro da profesora Helena Miguélez-Carballeira, editora tamén do volume *A Companion to Galician Culture* (2014).

O certo é que estamos perante un texto de imprescindible lectura para quen teña interese no campo xeral dos estudos culturais e literarios galegos. Tamén para quen experimente querenza ou curiosidade intelectual polo curso e tribulacións da historiografía literaria de fundamento nacional e pola distribución axiolóxica e política do que nese contorno resulte ser funcionalmente ‘viril’ ou ‘feminil’ aos efectos da postulación dunha dada imagoloxía. E isto en Galiza ou en calquera outra latitude, debido á pertinencia e á eficacia da metodoloxía activada.

Conxuga esta, con bo rendemento, o pensamento feminista e o poscolonial cunha afinada análise crítica do discurso centrada sobre todo na atención ás marcas e metáforas de xénero a propósito do tratamento do suposto carácter sentimental do pobo galego (*nation*, no

título primixenio). En directo vínculo co anterior, a achega importará igualmente ao público lector polo consecutivo seguimento da conformación histórica do canon literario galego e o da postulación previa dunha canonicidade de base desde a historiografía propia. Trátase dun marco en que ao longo do tempo a pauta da sentimentalidade resultou determinante en diversos sentidos, segundo se documenta no estudo con exhaustividade e riqueza de planos.

Alén do anterior, a dispoñibilidade da autora para efectuar sucesivas presentacións das dúas versións do libro en distintos foros académicos e culturais espallados polo país, promovendo activos debates co público asistente, fixo que a atención mediática, a das redes sociais e en xeral a lectora alcanzase cotas nada frecuentes tratándose de libros desta natureza. O estraño en todo caso sería o contrario, pois a obra de Miguélez-Carballeira é tan rigorosa, documentada e afouta como polémica e provocadora nun sentido nuclearmente político.

Malia a perceptíbel variación nos títulos das edicións galesa e galega, pódese afirmar que a fidelidade da tradución de Fernando Vasquez Corredoira á disposición e contidos do texto orixinal é na práctica case absoluta. De par desta anotación faise preciso indicar así mesmo que as pautas discursivas ofrecidas pola tradución manteñen con traballada fidelidade as particularidades estilísticas, argumentativas e mesmo expresivas que outorgan á linguaxe académica de Miguélez-Carballeira unha marca persoal, inconfundíbel de feito. Asenta esta en usos anglosaxóns no referido á concepción global do que pode e debe ser unha monografía no campo das ciencias sociais e humanas (a conxunción dunha hipótese de traballo nítida, un método ostensíbel e á subsecuente aplicación a unha serie orgánica de casos) e, asemade, nun programa de intervención firme, coherente e concienciado na esfera pública galega.

Engadiría aínda a isto último que a escrita da autora anoa case sempre a cortesía expositiva na manifestación da discrepancia coa vigorosa resolución no xuízo e a contundencia no emprego das probas que os sustentan. A súa é unha prosa sen concesións, enérxica na preservación da autonomía de criterio. Acaso de aí a escaseza de filiacións conceptuais inquestionábeis ou mesmo de recoñecementos expresos, en particular se procedentes do ámbito directamente obxecto de estudo e das súas propias críticas e especialistas. Isto é, da serie historiográfico-literaria galega e dos seus autores e mais das autoimaxes culturais e ideolóxicas por aquela xeradas.

María Xosé Queizán e Dolores Vilavedra, con matices, Kirsty Hooper, Helena González e sobre todo Xoán González-Millán constitúen algúns dos escasos contraexemplos do que se vén de sinalar. O autor de *Resistencia cultural e diferencia histórica* é por certo un dos referentes teórico-críticos máis seguidos pola autora. Bastante máis do que deixan ver os índices onomásticos nas dúas edicións que aquí se

están a comentar, confundidos polo uso ou desaparición aquí e acolá do guión entre os apelidos do lembrado profesor da City University of New York. Un dos escasísimos erros, estes da indexación, en dous volumes case libres de grallas.

Probablemente pola necesidade de contextualizar a edición en lingua inglesa, vai esta precedida por unha «Note to the reader» (Miguélez-Carballeira 2013, IX) non incorporada á edición compostelá de Através e quizais algo inexacta. Lese no encabezado dela que o libro

traces the history of the strained power relations between Galicia and Spain as manifest in their cultural imagery and interactions. (IX)

O cal non se compadece máis que relativamente co que en efecto é asumido como propósito orgánico e central. Pois este, agás nas páxinas do comezo, está moito máis atento ás redes relacionais internas que ás externas, dito isto tanto en chave nacional como na da retórica de xénero. En efecto, malia atenderse a relevancia das lóxicas operativas na dialéctica da resistencia cultural en diálogo directo con González-Millán, o albo escollido por Miguélez-Carballeira non é outro que o de analizar a «condición colonial galega como una problemática de género» (Miguélez-Carballeira [2013] 2014, 243). A tal fin propón visar a fondo as graduais mudanzas semánticas e políticas na progresiva consideración do sentimentalismo como trazo nacional *feminizante* –lido o adxectivo como desmobilizador, debilitante– por parte da historiografía (literaria) galega a partir do momento da súa consolidación discursiva e científica no derradeiro cuartel do século XIX. Ese sería o lugar crítico principal ao que desde unha perspectiva feminista e poscolonial, ilustrada por posicións como as de Julia Kristeva, Suzanne Clark, Helena González, Sussane Kord e outras, se dirixen o groso de observacións e argumentación sobre a radical transformación axiolóxica daquel trazo do sentimentalismo. Desde a súa inicial aplicación por Manuel Murguía e outros eruditos á identidade guerreira celta até a correlación de longo efecto que acabou ecuacionando sentimentalidade, estereotipo *rexional* e encarnación das supostas esencias do país nunha figura maternal e asexual, a de Rosalía de Castro, foron moi notábeis as mudanzas.

Eis o que Miguélez-Carballeira cualifica como «tropo colonial da feminidade sentimental» (38), alimentado no tempo por algunhas das máis relevantes plumas galegas ou españolas inscritas nas «novas institucións homossociais de práctica historiográfica» (58) e en definitiva concomitantes co «modelo homossocial da cultura nacional galega» (152), cuxos reduccionismos e simplificacións son ordenados e escudriñados pola autora até achegarse a aquel clímax explorador da saudade promovido desde o piñeirismo de filiación heideggeriana.

Como é natural, caberían complementos, entre os cales non me resisto a mencionar, polos ideoloxemas coloniais e patriarcais que nel se acentúan, o libro de Ernesto Giménez Caballero *Amor a Galicia*, de 1947, encomiástico coa dimensión salvífica e proxenitora de Galiza respecto da historia de España. Nun sentido radicalmente contrario semella curiosa a incomperecencia de Luís Seoane, baixo o meu punto de vista o intelectual de máis peso na historia do século XX galego e autor, certo que de xeito non orgánico nin acabado, de insubstituíbeis capítulos para unha historia cultural, artística e literaria da Galiza moderna. Seoane aparece citado unha única vez no libro (a outra que se recolle no índice é errada), apenas como un exiliado entre outros. E o peculiar do caso é que no autor d'A *soldadeira* -obra impugnada por Piñeiro- cabería fundamentar unha sólida réplica aos lastrados modelos patriarcais en que con tanta atención se fixa o libro de Miguélez-Carballeira.

No plano descrito, *Galicia, a Sentimental Nation / Galiza, um povo sentimental?* conforma tamén unha importantísima e necesaria revisión crítica do proceso historiográfico-literario galego e do que nomearei como o seu metatexto, sen exclusión por certo da parte asinada polas tradicións profeminista e feminista galegas. Ora ben, por moito que nunca chegue a se desentender delas, a autora aborda amplamente coa súa relectura as coordenadas até aquí descritas.

A atención concéntrase no esencial na produción nese terreo historiográfico-literario de Augusto González Besada, Eugenio Carré Aldao, Antonio Couceiro Freijomil e Ricardo Carvalho Calero, con consideración así mesmo das pegadas do pensamento de Ramón Piñeiro e do grupo creado arredor de Galaxia en relación co programa historiográfico considerado. Non é rara, aliás, a aparición de propostas metodolóxicas orientadas á renovación epistemolóxica. No terceiro capítulo do libro, por exemplo, localízanse estimulantes epígrafes focalizadas nos usos prevalentes na historiografía política galega (Beramendi e outros), dirixidos a pautar a obrigatoriedade de interpretar a acción cultural como un chanzo inferior cara á auténtica acción política.

Segundo expón a autora, esta segunda fase amosaríase adoito como liberada do tardo tropo da sentimentalidade e en consecuencia -na correspondente lóxica cultural de base- decididamente reflexiva e, en fin, masculina. No capítulo quinto formúlanse así mesmo oportunas consideracións sobre o que con Oriol Izquierdo a autora concorda en estudar como 'ideoloxía da normalización'. Nese mesmo lugar comparecen ademais rotundas críticas sobre o rendemento efectivo dos estudos sistémicos na universidade galega. Sen dúbida, resultan coherentes coas premisas epistemolóxicas asumidas pola investigadora aínda que no meu criterio acaban por concentrarse en exceso na *vulgata* sistémica circulante e resultan patentemente esquivas con propostas de tanto peso como as do grupo Galabra

que coordina Elias Torres. Aínda nese quinto capítulo intégranse análises que fan unha lectura profunda da significación real nun plano institucional de episodios sufridos por dúas escritoras, Lupe Gómez e María Reimóndez.

Estamos pois diante dunha tarefa, a asumida por Miguélez-Carballeira, imprescindible e á vez descomunal. De entrada, por longamente adiada debido a motivos como os descritos con toda exactitude pola propia profesora da Universidade de Bangor:

Para o contexto galego, são raras as análises das historias literárias enquanto *corpus* narrativo, debido sobretudo a que a historia literaria beneficiou duma posición protegida no proceso de construción nacional. (48)¹

Sexa como for, sería inxusto esquecer que algúns dos historiadores cos que este libro dialoga si asumiron, sequera de forma esquemática e con seguridade parcial, unha relectura crítica dos referentes previos cos que eles mesmos estaban a converxer e nalgunha medida a concorrer (o de Carvalho é un caso claro; éo xa desde *Aportaciones a la literatura gallega contemporánea*, de 1955, onde se fala por primeira vez, que eu saiba, dun ‘sistema literario galego’). E o propio cabería observar sobre certas outras achegas teóricas e críticas, sobre todo dos dous decenios últimos. Achegas que desde o comparatismo, os estudos empírico-sistémicos e a socioloxía da literatura emprenderon unha tarefa similar nas dimensións que souberon ou quixeron asumir. Sináloo porque en Miguélez aparecen con algunha reiteración notas non sempre exactas nin xustas sobre a ausencia previa de enfoques sobre esta ou aqueloutra cuestión.

Ao pé deste apuntamento crítico querería aínda sumar outro aspecto parcialmente censurábel da súa proposta, consistente na presentación de procesos históricos e imagolóxicos non privativos de Galiza que se analizan como se en realidade o fosen. A apelación á virilidade da expresión artística e literaria, por exemplo, é unha constante no período de entreguerras en xeral en toda Europa. Outro tanto ocorre coa fixación dunha figura eminente que no campo historiográfico funciona como ‘mestre’ indiscutido dese oficio de facer a historia (162) e mesmo nalgún caso como heroe dunha forma de resistencia cultural ou política (péñese no que aínda hoxe representa Marc Bloch en Francia). Ou tamén coa benevolencia coa que son obliteradas pola crítica literaria, incluída en ocasións a de inspiración feminista, disparatadas formulacións sexistas, patriarcales e misóxinas dadas ao prelo por tal ou cal varón supostamente

¹ Véxase tamén o sinalado na páxina 161, referido xa de modo estrito a Carvalho Calero.

esclarecido. Carvalho Calero, poñamos por caso, case insuperábel cando se trata de mexer en tan irritante trollo. Nada do anterior acontece só en Galiza.

O que se acaba de anotar non resta mérito nin transcendencia de ningunha clase á proposta de Miguélez-Carballeira, fito inocultábel -haberá quen intente outra cousa- do urxente proceso de reformulación que precisa a historiografía literaria galega en planos como os estudados neste libro e tamén nalgúns outros. Dos capítulos que constitúen a monografía hai dous sobre os que concentrarei de maneira sucinta a atención neste sector final da recensión. Son os dedicados a González Besada e a Carvalho Calero, que comparten ademais por motivos obvios unha atención moi destacada ao seu respectivo tratamento da figura e do legado rosalianos. No meu criterio persoal, sendo moi de fondo e tamén moi duras as críticas efectuadas sobre ambos os historiadores, practicamente nada do que argumenta a autora é refutábel desde unha racionalidade crítica coherente co noso tempo e cos datos que posuímos.

Paréceme acertada a observación de que nos procedementos críticos de González Besada, e en particular na escolla de Rosalía de Castro como obxecto prioritario de atención tras as achegas historiográficas que o político tudense publicara en 1885 e 1887, é localizábel o que o ministro de sucesivos gobernos conservadores anhelou configurar como programa despolitizador da autora de *Follas novas* e do conxunto da literatura nacional galega. Pero sendo isto exacto, tamén é certo que Miguélez-Carballeira puido tirar máis proveito do dato, que reconece manexar, sobre a verdadeira autoría do texto biográfico rosaliano de González Besada e aínda sobre a súa auténtica datación, con certeza bastante anticipada ao momento do seu ingreso en 1916 na Real Academia Española, onde leu un discurso cuxa autoría lle era allea. E non sinalo isto nun plano anecdótico. Fágoo por algo que xulgo relevante. O auténtico redactor desa primeira biografía publicada sobre Rosalía de Castro fora Víctor Said Armesto, falecido dous anos antes, intelectual próximo a Murguía, como tamén o fora en tempos Besada, pero sobre todo erudito e historiador profundamente conectado co pensamento historiográfico-literario e coa comprensión política de España de Menéndez Pelayo, singularidade esta non menor para a argumentación emprendida por Miguélez-Carballeira.

No que atange a Carvalho Calero resulta algo estraña no contexto da investigación en curso a atención prestada á súa produción como literato, en especial como narrador. Sobre todo naqueles lugares en que a partir de textos ficcionais -*Scórpico* (1987), por exemplo- son formuladas proposicións postas ao servizo do obxectivo principal da investigación. Refírome a lugares como o da aparente proxección empírica dos delirios autolaudatorios do personaxe de Rafael en canto «consumado modelo de virilidade predatória» (184). E non creo que

obste o que suxiro o feito contrastado de que a crítica especializada propendese a ler esa novela como claramente autobiográfica.

Con todo, o que importa é o fidelísimo retrato que a autora constrúe sobre vertentes tan capitais como a da universalización do canon proposto, e especificamente de Rosalía de Castro, a través dun proceso nada morno de masculinización, de xeito non tan paradoxal conducente en última instancia á transubstanciación do seu corpo e rostro -feo, decoroso, alleo a toda forma de desexo- como metáfora nacional (194-203).

Cómpre saudar pois sen reservas esta dobre publicación en linguas inglesa e galega que debemos á finura metodolóxica e de análise de Helena Miguélez-Carballeira. No que a min respecta, fágoo desde un firme convencemento, non outro que o de estarmos perante unha proposta decisiva para a futura historiografía literaria galega, dito isto sen subestimar o feito de que os xuízos e propostas articulados no libro resultarán incómodos, ingratos ou inoportunos para algunhas instancias, tanto corporativas e institucionais como individuais.

